

Az anyagbulla

„Mindegyiket felfújja a lélek, ezt kisebbre, azt nagyobbra, ezt kisebbre... de végzetük azonos: mindnek el kell pukkadnia” – mormolja Lukianosznál az alvilág sokat látott révészé, az embert a vizesések alján pezsdülő és gyorsan elpattanó buborékokhoz hasonlítva. Homo Bulla – „emberbuborék”: ez áll ama zászlón is, amelyet egy csontváz lóbál diadalmasan egy, a leideni bonctermet mutató 1609-es metszeten. A sceletum nincs egyedül: további daliás csontkollekciók társaságában – melyben négy lábúak és szárnyasok is akadnak szép számmal – propagálja a biológiai élet tisztavirág-mivoltát, egy anatómiai prezentáció – egyszerűbben szólva: nyilvános boncolás – felfokozott légkörében. A terem dugig tömve a legkülönbébb porhüvelyekkel, csontvázlovon csontvázdalia feszít, még egy Ádámot imitáló preparátum is kivehető, amint egy almapreparátumért nyúl. Mások, a pillanatnyilag még elevenek, úgy meresztik szemüket a műveletet végző orvosra, akár egy mutatványosra, aki mindjárt előrukkol a következő trüffel. Egyértelmű, hogy a nyilvános boncolások a 17. század elit látványosságai közé számítottak, amióta Jeszenszky János, magyar származású orvos először tartott efféle performanszt egy akasztott bűnöző hulláján, az Úr 1600. esztendejében, Prága városában.

A kiszemelt lator pedig még hálás is lehetett az újdonsült tudománynak, minthogy az ítélet-végrehajtást pár nappal elhalasztották a doktor bokros teendői miatt. Anatómiai tanulmányokat persze régóta végeztek többé-kevésbé nyíltan Európában is, tudományos és egyéb, kevésbé definiálható célokból egyaránt, de hogy a spektakulum szintjére emeljék az orvostudományt – mert abban biztosak lehetünk, hogy az ilyen jellegű eseményeken nem kizárólag köztisztületben álló, az emberi biológikum kutatása iránt a végsőig elkötelezett úriemberek gyűltek össze –, nos, az már kétségkívül az új idők jele volt. Jól látható ez a leideni metszeten is, ahol a csontvázakkal elegyedő sokaság inkább idézi egy bukmekekeriroda hangulatát, mintsem a bonctermet steril és komor atmoszféráját. A halandóknál kétségkívül higgadtabb preparátumok egyéb klasszikus bölcsességeket is zászlajukra tűztek, mint például hogy nosce te ipsum, ismerd meg önmagad, vagy pulvis et umbra sumus, por és árnyék vagyunk csupán; de az összeverődött kalapos-köpponyeges kandi népség mintha ügyet sem vetne a veretes tanulságokra, minden figyelmüket a közepén zajló művelet köti le: a kiterített tetem, és a fölé olyasféle gesztussal tornyosuló orvos, amilyent rendszerint a vallásos metszetek Atyaisten-ábrázolásainál látni. Mintha maga az Úr volna szíves itt tanulmányozni Ádám belső berendezését, miután az kötelességtudóan visszatért a porba, amelyből vétetett. Amúgy is van egynéhány közös vonás a leideni metszet és a kegyes lelkületet felszítani hivatott vanitas-képek közt (igaz, ez utóbbiakon mindössze egyetlen árva koponya szokta jelezni szemérmesen a földi hívságok illékony természetét), alighanem mert a nyilvános anatómiai előadások felajzott és némileg botrányszagú légkörét nem ártott ellensúlyozni valamivel. Ami Tulp doktor hírneves anatómialeckéjét illeti, az csak a jéghegy csúcsa: a becsvágyó orvosdoktor nem véletlenül rendelt Rembrandtnál kiváló propagandaanyagot a maga számára, minthogy máig is ő a legismertebb boncmester, az anatómusok ikonja. Ám az a festmény – és a mintájára készült többi hasonló – kizárólag a bölcs doktort, az elmélyült kutatót, a tudomány úttörőjét mutatta fel nem kevésbé elhivatott kollégái és tanítványai szűk körében; a jelenlévő hulla inkább csak afféle attribútumként, a mesterség bizarr címereként van jelen. Tulp és társai ábrázolása tehát a céhet mutatja be, a cég reklámja, ha úgy tetszik – nyugaton Németalföldön maradt meg legtovább, a 17. század végéig a céhes szerveződés, írja Vekerdí, s itt az orvosoknak is megvolt a maguk külön céhe –, ama bennfentes társaságé tehát, akik akkurátusan viszik előre a tudományt; míg a leideni metszet ehhez képest egészen másról beszél.

Új világrendről. Mert a képen nem egyszerű bonctermet látunk, válogatott szakemberekkel, hanem egy Theatrum Anatomicumot, vagyis Anatómiai Színházat.

De Humani Corporis Fabrica

Már az emberi anatómia alapművének számító Andreas Vesalius-féle 1543-as De Humani Corporis Fabrica, „Az emberi test felépítése” címdalán is egy bonclecke szerepel. Ez, ha nem is volt nyilvános, láthatólag felfokozott érdeklődésre tartott számot: Vesalius doktor és a tetem körül kíváncsi sokaság tülekedik, még az ablakokon is lesnek befelé, az oszlopok mögül is nyújtogatják a nyakukat, és a boncasztal alatt is kúsznak; valaki egy majom kíséretében állított be, másvalaki épp kedvenc ebét igyekszik féken tartani. Ám a teatralitás itt még nem olyan nyilvánvaló és nem oly leplezetlen, mint fél évszázaddal később, amikor az egyetemeken sorra nyílnak az amfiteátrum módjára kiképzett bemutatótermek, ahonnan a körkörös sorokban – mint valami cirkuszi lelátón –, kényelmesen elhelyezkedve az anatómiai prezentáció minden egyes mozzanatát kiválóan figyelemmel lehetett kísérni.

Az első ilyen jellegű látványtár 1594-ben létesült a Padovai Egyetemen, aztán két évre rá a leidenin, majd sorra a többin, Bolognáól Uppsaláig. A körkörös tervezés nyilvánvalóan praktikus megoldás; csak hát így az egész inkább emlékeztetett arénára, mint előadóteremre. S ha ehhez még hozzávesszük a fantáziadús pózokban tetszelgő csontkollekciókat, a felsőbb emeleteken andalgó

divatos hölgyeket és a tanulságos antik jelmondatokat, minden lépéssel távolabb jutunk a szigorú orvostudománytól, és közelebb az ember és a világmindenség új szemléletmódjához, amelyet, ezek szerint, a boncolással lehet a leghívebben jellemezni.

A mészárszék filozófiája

A Tulp doktor anatómialeckéjét boncolgató írások rendszerint nem mulasztják el megemlíteni, hogy a festmény készítésének idején, 1632-ben Amszterdamban tartózkodott René Descartes is, aki ez idő tájt épp Az emberről szóló értekezésén dolgozott. A cizellált anatómiai metszetekkel ékített munka – amely a rézkarcok stílusa miatt itt-ott inkább alkimista kézikönyvre hajaz – végül csak több mint egy évtizeddel szerzőjének halála után jelent meg; Descartes tartott attól – és alighanem joggal –, hogy az abban kifejtett nézetek kevés megértésre találjanak egyházi körökben. Pedig semmi más nem állt benne, mint hogy az emberi test – a növényi és állati testekkel egyetemben – egy precíz és formatervezett gép, amelyet a nyilvánvaló mérnöki elhivatottsággal rendelkező Isten ötlött ki és szerelt össze. Descartes azonban óvatoss volt, és a lelke mélyén hívő; ezenfelül tanult Galilei példájából, ezért téziseit kellő körültekintéssel fogalmazta meg, csak egy részüket téve közzé az Értekezés a módszerről fejezeteiben. Inspirációért nem kellett messzire mennie: Amszterdamban ugyanis a Kalverstraaton, a Borjús utcában lakott, ami manapság a világ egyik legdrágább bevásárlóutcája, ám ebben az időben még a marhavásárokat tartották itt. Csak pár lépés volt a lábasjóságokat konyhakészre daraboló mészárosok üzleteinek sora, ahová – levelei tanúsága szerint – a filozófus is rendszeresen eljárt, hogy olykor egy-egy szervvel vagy végtaggal térjen haza, „s otthon aztán kedvére anatomizálhasson rajtuk”. Egy másik, szintén nem gasztronómiai okokból visszatérő vendég a mészáros-soron maga Rembrandt volt, akinek két képe is fennmaradt a megnyúzott, felhasított, csontozásra váró ökörtetemekről. Az efféle zsánerképek – mások is festettek ilyet sertéssel, borjúval variálva a témát – első pillantásra profán feszületekként hatnak: a sötétbe olvadó háttér előtt oly világosan ugrik elő a felfüggesztett, kinyújtott tetem, mint a korabeli Golgota-ábrázolásokon a kivégzett Jézus halottfehéren tüzelő, megkínzott teste. Ezek a németalföldi jelenetek, jegyzi meg Herczeg János, „olyan közvetlenséggel szólnak az emberről, mintha peccsenyezsírral, törkölypálínkával, pipamocokkal, sárral, izzadsággal készültek volna”; a mészárszék csendjében, a félhomályos sarkokba húzódva olykor emberalakok bámulják hipnotizáltan ezeket az anatómiai hitvallásokat. Ecce homo.

Homo Objectivus

Robert Spaemann egy cikkében a modernitás szemléletmódját meghatározó alapelvek közt említi az objektivizmust, amely „elveti, hogy a természetet saját tapasztalatainkkal való hasonlósága alapján értelmezzük”, minthogy az ilyesmit az újkor tudománya megengedhetetlen antropomorfizmusnak bélyegzi. Ha pedig az embert pusztán a mechanisztikusan értelmezett természet részeként fogjuk fel, mondja Spaemann, végül oda jutunk, hogy az ember antropomorfizmusa sem megengedett: ha oksági folyamatok csomópontjaként nézünk rá, egy lesz azon „objektumok” közül, amelyre a modernitás hívős tekintete kiterjesztheti vizsgálódását. Holt tárgy, dolog, aminek kiterjedése van – végső soron minden vizsgált objektum az vagy azzá válik. Ez a pillantás az analitikus, részvétlen és az anyagtól descartes-i sebészkesével gondosan elválasztott racionális szellem tekintete, aki nem egyéb, mint res cogitans, s amelynek minden, ami rajta kívül áll (márpedig természetéből adódóan minden rajta kívüli), nem egyéb holmi res extensánál, kiterjedéssel rendelkező dolognál, a felhőkötől és csillagoktól kezdve az udvaron sarjadó gizgazon át önnön idegpályáig. Ilyen körülmények közt a szellemtudományok művelői törhetik a fejüket, ugyan miféle furfangos módszerekkel lehetséges az embert – legalább hipotetikusán – visszailleszteni valami elevennek ható Nagy Egészbe. A Spaemann által előszámlált alapvetések közül néhány másik is közvetlenül ide kapcsolódik: a tapasztalat homogenizálására törekvés (a kísérletes természettudomány mániája, amelynek szóhasználatában az empiria nemigen jelöl mást, mint megszelídített, vegytiszta laboratóriumi körülmények közé terelt tapasztalatot), illetve ennek pandant-ja, a hipotéziseken alapuló gondolkodás (amely először tiszta modellt alkot, aztán igyekszik ehhez tapasztalatot illeszteni). Mindkettő a világosan elkülönített tárgyak és megfogalmazások híve, nem ismeri a kétértelműséget és az átmeneteket. Ez az az éles, hasító fény, amely a Megfeszített testére és a kibelezett ökrökre egyként és részvétlenül hull, és feltárja mélyen rejlő hasonlóságukat, különbségeiket elfedve. Az ember pedig ott áll, valahol oldalt és hátul, meghúzódva a maga számára készített félhomályban.